

TURINYS

Įvadas

11

**PIRMA
DALIS**

**Jaunystės
dilemos**

Kelias nuo
Užulėnio kaimo iki
Mintaujos gimnazijos

19

Studijų metų iššūkiai

36

**ANTRA
DALIS**

**Įkurtuvės Vilniuje
ir nauji pokyčiai**

Tvirtas
sprendimas
kurti šeimą

45

Visuomeninės
ir tautinės
veiklos verpetuose

51

Antano ir Sofijos Smetonų
namai – lietuviybės
centras

67

TREČIA DALIS

Veikla Pirmojo
pasaulinio karo ir
okupacijos metais

Vadovavimas Lietuvių
draugijai nukentėjusiems
dėl karo šelpti

75

Tarp savo principų,
visuomenės lūkesčių
ir okupacinės valdžios
reikalavimų

86

Vidurio kelias
ir nuolatinės
kompromisų
paieškos

105

Lietuvos Valstybės
Tarybos pirmininko
pareigose

126

KETVIRTA DALIS

Pirma kadencija
ir vėlesnė
veikla

Prezidento poste
pareigos
vedamas

137

Politinė veikla
ir autoriteto
stiprinimas apleidus
politines viršūnes

155

Kariuomenės
padedamas
vėl valdžioje

170

PENKTA DALIS

Dar kartą
prie valdžios
vairo

Sugrįžimas
į Prezidento rūmus
su nauja komanda

183

Giminystės ryšių
voratinkliai

201

Tautai reikalingas
stiprus vadas

235

Šeimyninio
gyvenimo vingiai

252

ŠEŠTA DALIS

Sunkių politinių sprendimų metai

Vidaus politikos
dilemos

279

Didieji užsienio
politikos iššūkiai

326

Sunkiausias
gyvenimo
sprendimas

354

SEPTINTA DALIS

Pasitraukus
už Atlanto
Odisėja ieškant
prieglobsčio

377

Pirmi metai
Amerikoje

387

Prezidento
Antano Smetonos
netekus

416

Apibendrinimas

443

ĮVADAS

2024 metais Lietuvoje buvo minimas Prezidento Antano Smetonos 150-ųjų gimimo metinių jubiliejus. Ta proga vyko įvairios istorinės diskusijos, buvo rengiamos parodos, publikuojami straipsniai ir organizuojamos konferencijos. Ištikus metus kalbėta, kodėl iki šiol negalime susitaikyti su istorine realybe ir priimti A. Smetonos kaip pagrindinio to istorinio tarpsnio veikėjo su visais privalumais ir trūkumais. A. Smetonos biografija ir politinė veikla jau 34 metus kruopščiai tyrinėjama nepriklausomos Lietuvos istorikų, tačiau vieningo vertinimo iki šiol nėra.

O gal vienos nuomonės nebuvimas kaip tik ir rodo, jog ši asmenybė mums, lietuviams, labai svarbi?

Demokratinėje visuomenėje veikiausiai ir nereikia tikėtis vienos nuomonės. Vis dėlto kalbant apie XX a. Lietuvos istoriją reikia turėti galvoje, kad penkiasdešimt sovietų okupacijos metų paliko visuomenės sąmonėje ir atmintyje daug tendencingai iškreiptos informacijos ir į propagandą įvilktų istorinių tyrimų, kurie dar ir šiandien retkarčiais ištraukiami kaip patikimas šaltinis. Kur kas dažniau nuomonės apie Prezidentą A. Smetoną klausiama atsitiktinių praeivių gatvėje, o ne jo laikmetį ir biografiją tyrinėjančių istorikų, todėl šioje knygoje siekiu patyrinti, ar gajūs įsitikinimai ir stereotipai atitinka pagrįstus faktus.

Diskusijas apie A. Smetoną kursto dar viena dedamoji – istorinė atmintis. Kiek žmonių, tiek atminčių, todėl visų jų aprašyti ir ištyrinėti istorikai negali, juolab atsakyti už asmenines nuomones, kurios dažnai reiškiamos per įvairius socialinės medijos kanalus. Vis dėlto istorikai atsakingi už bendrą valstybės istorinės atminties politiką, kuri tarsi švyturys neleidžia nukrypti į pseudoistorijos pusę ir padeda sužinoti profesionaliai suformuluotą istorinį vertinimą.

Ši knyga – dar vienas bandymas išsamiai išnagrinėti A. Smetonos biografiją remiantis daugybe jo priimtų sprendimų, kurie buvo svarbūs ne tik jam pačiam ir jo artimiausiai aplinkai, bet ir visos šalies visuomeninei bei politinei raidai. Tikiuosi, kad šis istoriniais dokumentais ir biografiniais tyrimais paremtas pasakojimas padės iš lietuvių sąmonės ištrinti ilgus dešimtmečius kerojusius neigiamus, iškreiptus vaizdinius apie ilgiausiai Lietuvai vadovavusį Prezidentą, kurio vardu vadinama ištisa epocha – „Smetonos laikai“, „Smetonos Lietuva“. Gaila, tačiau dalis vyresnės kartos atstovų, kurie užaugo mokydamiesi Lietuvos SSR istorijos, iki šiol sunkiai atsikrato sovietinės propagandos šampū, apibūdinančių A. Smetoną kaip buržuazinį nacionalistą, diktatorių, fašistą, kurį darbo liaudis su Sovietų Sąjungos pagalba 1940 m. birželį privertė bėgti iš Lietuvos.¹ Viešojoje erdveje iki šiol liejasi gausūs neigiami vertinimai, paremti daugiausia sovietmečiu istorikų suformuluotomis išvadomis arba sovietų propagandinėmis klišėmis. Tad kviečiu pažvelgti į Antaną Smetoną nusiėmus vaizdą iškreipiančius akinius ir paieškoti naujų atsakymų.

Knygos temą pasufleravo 2023 m. Istorinėje Lietuvos Respublikos Prezidentūroje Kaune mano kuruota paroda „Antanas Smetona: nelengvi pasirinkimai“. Parodą inspiravo netylančios diskusijos apie tai, ar reikia Vilniuje statyti paminklą A. Smetonai. Keletą mėnesių trukusi aštri polemika nedavė apčiuopiamų rezultatų, todėl kartu su muziejaus kolegėmis Renata Mikalajūnaite, Marija Navickaite ir Justina Minelgaite-Plentiene nutarėme visuomenėje netylančias kalbas dėl A. Smetonos politinės veiklos vertinimo perkelti į jaukesnę ir debatams profesionaliai pritaikytą aplinką – muziejaus parodą. Joje lankytojai galėjo įsigilinti į 17 problemiškesnių situacijų, kai A. Smetonai teko priimti svarbius asmeninius ir politinius sprendimus. Galima pasidžiaugti, kad paroda apie nelengvus Prezidento pasirinkimus sulaukė daug

1 Juozas Jurginis. *Lietuvos TSR istorijos skaitiniai*. Vilnius, 1959; Jurginis Juozas. *Lietuvos TSR istorija: vadovėlis vidurinėms mokykloms*. Vilnius, 1959; *Lietuvos TSR istorijos chrestomatija*: knyga mokytojams. Sud. Leonas Bičkauskas-Gentvila. Kaunas: Šviesa, 1985.

žiniasklaidos² ir lankytojų dėmesio. Tačiau paroda turėjo apibrėžtą veikimo laiką (2023 06 14–2024 06 16), ir jam pasibaigus gvildenti klausimai liko sklandyti ore. Dar vienas kiekvienos parodos trūkumas yra fizinės erdvės ribotumas, todėl galėjome parodyti tik keliolika esminių detalių, liko daug nepasakytų ir neišgvildentų aspektų. Dėl šios priežasties nutariau naujausius A. Smetonos biografijos tyrimus paversti pasakojimu apie valstybės lyderiams labai svarbias savybes – gebėjimą tinkamai įvertinti situaciją, modeliuoti įvairias galimybes ir galiausiai priimti sprendimus.

Skaitytoją kviečiu panagrinėti, kas paskatino jaunąjį A. Smetoną pasirinkti pasauliečio kelią ir Mintaujos gimnaziją, kaip jis ieškojo studijų krypties, kaip sekėsi kurti šeimą ir įsitvirtinti Vilniuje. A. Smetonai teko ne kartą rinktis politinius bendražygius ir idėjines vertybes, todėl jo politinių pažiūrų spektras labai platus: nuo liberalaus demokrato iki autoritaro. Dar sudėtingesnės knygoje analizuojamos dilemos susijusios su vidaus politinėmis kovomis ir politinių bendražygių paskyrimu arba pašalinimu iš valstybinių postų. Kai 1926 m. gruodžio 17 d. karinio perversmo organizatoriai pakvietė A. Smetoną sugrįžti į valdžią, jis sujaukė visus aukščiausios valdžios postų dalybos planus: išskėlė sąlygą, kad, jeigu yra kviečiamas tapti Prezidentu, nori Ministru Pirmininku matyti Augustiną Voldemarą. Knygoje taip pat gvildenama nemaloni situacija, kai 1929 m. Prezidentui teko iš Ministro Pirmininko pareigų atleisti artimą bičiulį A. Voldemarą ir į jo vietą pakviesti svainį Juozą Tūbelį.

Vis dėlto sudėtingiausi sprendimai susiję su politinių sprendimų našta: kaip reaguoti į nacistinių organizacijų priešvalstybinę veiklą Klaipėdos krašte? Kokiomis priemonėmis sumažinti ekonominės krizės padarinius? Kaip suvaldyti Suvalkijos ūkininkų streiką? Ką atsakyti į Lenkijos ultimatumą 1938 metais? Kaip elgtis 1939 m. kovo 20 d. gavus Vokietijos ultimatumą grąžinti Klaipėdos kraštą? Trauktis ar pasilikti Lietuvoje Sovietų Sąjungai

2 Jakubavičienė Ingrida. Nelengvi A. Smetonos pasirinkimai. *Kauno diena*, 2023 06 17, Nr. 118, p. 49–50; Jakubavičienė Ingrida. Antanas Smetona ir didžiosios gyvenimo dilemos. *Kaunas pilnas kultūros*, 2024 12 08. Prieiga internete: <https://kaunaspilnas.lt/muziejaus-treciadienis-antanas-smetona-ir-didziosios-gyvenimo-dilemos/>, žiūrėta 2024 04 08; Paroda „Antanas Smetona: nelengvi pasirinkimai“. Prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/paroda-antanas-smetona-nelengvi-pasirinkimai/>, žiūrėta 2024 12 08; Kaminskas Raimundas. Antanas Smetona: nelengvi pasirinkimai. *Voruta*, 2023, Nr. 3. Prieiga internete: <https://www.voruta.lt/antanas-smetona-nelengvi-pasirinkimai/>, žiūrėta 2024 12 08.

okupuojant šali? Kiekvienas sprendimas turi padarinių. Tie, kuriuos galime numatyti, dažniausiai yra trumpalaikiai. O ilgalaikiai slypi už horizonto. Apie ką mąstė A. Smetona, priimdamas sprendimus?

Moderniaisiais laikais politikoje dažniausiai taikytas anglų teisininko ir filosofo Džeremio Bentamo (Jeremy Bentham) mintimi paremtas principas: elkis taip, kad padariniai būtų kuo geresni – didžiausia laimė didžiausiam žmonių skaičiui. Ar to siekė ir Lietuvos Prezidentas? Minėti pasirinkimai ir dar daug kitų sudėtingų klausimų yra aptariami šioje knygoje.

Visas tyrimas atliktas remiantis įvairiais šaltiniais ir literatūra. A. Smetonos vaikystės ir jaunystės metams rekonstruoti pasitelktas Prezidento šešiasdešimtmečiui Kazio Binkio parengtas leidinys³ bei A. Smetonos brolio Igno anūko Rimanto Smetonos ilgus metus kaupta šeimos istorijos medžiaga, kuria jis maloniai leido pasinaudoti rengiant šią knygą. Daug vertingos informacijos apie A. Smetonos šeimą ir gimtuosius namus suteikė šios šeimos palikuonės Sigutė Smetonaitė ir Jolanta Baltrūnaitė. Būsimo Prezidento studijų Sankt Peterburgo imperatoriškajame universitete laikotarpį nušviesti padėjo Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) bibliotekoje saugomos studento bylos skaitmeninės kopijos.⁴ Kadangi A. Smetoną giminystės ryšiai sujungė ir su Chodakauskų gimine, daugiau informacijos apie žmonos Sofijos brolius – ilgametį Panevėžio burmistrą Tadą Chodakauską ir prisiekusį advokatą, pulkininką Romaną Chodakauską – suteikė Panevėžio kraštotyros muziejaus darbuotojas Donatas Pilkauskas ir R. Chodakausko vaikaitis Kentas Robertsonas-Chodakowskis.

Atskleisti Antano Smetonos asmenybę bei asmeninio gyvenimo faktus padėjo Prezidento adjutanto Vaclovo Šliogerio⁵, Mykolo Vaitkaus⁶, Juozo

3 Binkis Kazys. *Antanas Smetona 1874–1934*. Šešių dešimčių metų sukaktuvėms paminėti. Kaunas, 1934.

4 Vasario 16-osios akto signatarų Antano Smetonos, Jono Vileišio, Stepono Kairio studentiškų bylų, kitų visuomenės veikėjų dokumentų elektroninės kopijos. El. šaltinio rengėjai ir sudarytojai Viktoras Bilotas ir Gediminas Kasparavičius. Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) bibliotekoje saugomo el. šaltinio numeris: VDU01-000176872.

5 Šliogeris Vaclovas. *Antanas Smetona: žmogus ir valstybininkas. Atsiminimai*. Sodus (Michigan): Bachunas, 1966.

6 Vaitkus Mykolas. *Nepriklausomybės saulėj 1918–1940*. Atsiminimai, t. 6, d. 2. London: Nida Press, 1968.

Tumo-Vaižganto⁷, Juozo Skaisgirio⁸, Martyno Yčo atsiminimai⁹ bei Aleksandro Merkelio parengta A. Smetonos biografija¹⁰. Daug remtasi istoriko Alfonso Eidinto tyrimais, kuriuose nemažai dėmesio skiriama svarbiems A. Smetonos aplinkos žmonėms bei jų įtakai asmeniniams ir politiniams sprendimams.¹¹ Vertingos informacijos apie Smetonų šeimos kasdienybę suteikė Kaune dirbusio JAV konsulo Roberto Veino Heingartnerio (Robert Wayne Heingartner) dienoraštis, kurį spaudai parengė istorikas Alfredas Erichas Senas (Alfred Erich Senn).¹² Naujų aspektų apie Prezidento A. Smetonos aplinką atskleidė publikuoti lenkų žurnalisto ir žvalgybininko Tadeušo Katelbacho (Tadeusz Katelbach) raportai Lenkijos Respublikos užsienio reikalų ministerijai.¹³

Papasakoti apie lietuvių išgyvenimus Vilniuje Pirmojo pasaulinio karo metais bei A. Smetonos vadovaujamos Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti veiklos pradžią padėjo to meto amžininkų dienoraščiai¹⁴, atsiminimai¹⁵ bei publikacijos apie Vilniaus lietuvių draugijų veiklą¹⁶. Politinė Lietuvos Tarybos pirmininko A. Smetonos veikla atskleidžiama remiantis publikuotais Lietuvos Tarybos dokumentais¹⁷ ir jos narių (Petro Klimo ir

7 *Vaižgantas. Laiškai Klimams*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

8 Skaisgiris Antanas. *Laisvės praradimo kaina*. Juozas Skaisgiris ir jo šeima. Vilnius: Meno rinkos agentūra, 2011.

9 Yčas Martynas. *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*. Kaunas, 1991.

10 Merkelis Aleksandras. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1964.

11 Eidintas Alfonsas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012; Eidintas Alfonsas. *Antanas Smetona ir Justas Paleckis istorijos dramoje. Prezidento vairuotojo užrašai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2022.

12 Heingartner Robert W. *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's diary*. Ed. by Alfred Erich Senn. Amsterdam–New York: Rodopi, 2009.

13 *Tadeusz Katelbach: atvirai ir slaptai apie Lietuvos politiką*, t. 2. Sud. Marek Jablonowski, Andrius Vaišnys, Ingrida Veliutė. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023.

14 Vilnius, 1915. *Diena po dienos*. Sud. Norbertas Venckevičius. Vilnius: Briedis, 2019; Petkevičaitė-Bitė Gabrielė. *Karo meto dienoraštis*, t. 1, 2. Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2010; Petkevičaitė-Bitė Gabrielė. *Karo meto dienoraštis*, t. 3. Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2008; *Lietuva Didžiąjame kare*. Sud. Petras Ruseckas. Vilnius: Vilniaus žodis, 1939.

15 Žadeikis Pranciškus. *Didžiojo karo užrašai*. Vilnius: Bonus animus, 2013.

16 *Vilniaus miesto istorijos skaitiniai*. Sud. Eugenijus Manelis. Vilnius: Vilniaus knyga, 2001.

17 *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*. Sud. Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.

Jurgio Šaulio) atsiminimais bei dienoraščiais¹⁸, ši Lietuvos istorijos laikotarpį tyrinėjusių istorikų Prano Čepėno¹⁹, A. E. Seno²⁰ ir kitų istorikų tyrimais.

Penkiolika metų trukęs A. Smetonos vadovavimas valstybei, gausybė svarbių Pirmosios Lietuvos Respublikos politinių realių ir aktyvus dalyvavimas jose atskleidžiamas Algimanto Kasparavičiaus²¹, Vytauto Žalio²², Liudo Truskos²³, Arvydo Anušausko²⁴, Juozo Skiriaus²⁵, Vytauto Jokubausko²⁶, Zenono Norkaus²⁷, Ingridos Jakubavičienės²⁸, Petronėlės Žostautaitės²⁹ ir kitų mokslininkų darbuose.

Paskutinio Lietuvos Vyriausybės posėdžio detales rekonstruoti padėjo A. Eidinto monografija apie posėdžio dalyvį Vincą Mašalaitį³⁰, publikuoti

- 18 Klimas Petras. *Dienoraštis 1915–1919*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1988; Klimas Petras. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990; Šaulys Jurgis. *Mano dienynas*. Sud. Vilma Bukaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022.
- 19 Čepėnas Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2. Chicago: K. Griniaus fondas, 1986.
- 20 Senn Alfred Erich. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
- 21 Kasparavičius Algimantas. SSRS ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomacija prieš demokratiją. *Lietuvos istorijos metraštis*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998, p. 115–156; Kasparavičius Algimantas. *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1996; Kasparavičius Algimantas. *Griūvanti taika. Lietuva didžiojoje politikoje 1934–1939 (1940)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2021.
- 22 Žalys Vytautas. *Lietuvos diplomacijos istorija (1925–1940)*, t. 1. Vilnius: Versus aureus, 2007; Žalys Vytautas. *Lietuvos diplomacijos istorija (1925–1940)*, t. 2, d. 1. Vilnius: Edukologija, 2012.
- 23 Truska Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.
- 24 Anušauskas Arvydas. *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1998; Anušauskas Arvydas. *Lietuvos žvalgyba 1918–1940 metais*. Vilnius: Versus aureus, 2014.
- 25 Skirius Juozas. Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išėjimas į politiką. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010, Nr. 2. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 77–91; Skirius Juozas. Klaipėdos problemos atspindžiai Lietuvos pasiuntinybės D. Britanijoje 1934–1939 metais. *Istorija*, 2001, Nr. 47, p. 3–15.
- 26 Jokubauskas Vytautas. *Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m.* Klaipėda: Druka, 2019.
- 27 Norkus Zenonas. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorijos sociologijos požiūriu*. Vilnius: Aukso žuvis, 2014.
- 28 Jakubavičienė Ingrida. *Duetas: Antanas ir Sofija Smetonos*. Vilnius: Versus aureus, 2016; Jakubavičienė Ingrida. Lietuvos sporto rėmimo tradicijos XX a. 3–4 dešimtmetyje. *Istorija*, 2012, Nr. 89, p. 20–30; Jakubavičienė Ingrida. Dar kartą apie Ernsto Neumanno ir Theodoro Sasso procesą. *Darbai ir dienos*, 2012, Nr. 57, p. 31–62.
- 29 Žostautaitė Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992.
- 30 Eidintas Alfonsas. *Gyvenimas Lietuvai. Vincas Mašalaitis ir jo darbai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015.

Juozo Audėno³¹, Kazio Musteikio³², Juozo Urbšio³³ atsiminimai bei dokumentų rinkinys „Lietuvos aneksija. 1940 m. dokumentai“, kuriame išspausdintos Prezidento A. Smetonos, jo dukters Marijos Valušienės bei žento plk. Aloyzo Valušio promemorijos³⁴ – rašytiniai liudijimai, kad informacija nebūtų pamiršta.

Prezidento A. Smetonos gyvenimo egzilyje detalės užfiksuotos gausioje korespondencijoje, kurios dalis publikuota Daivos Dapkutės sudarytame 1940–1944 m. jo raštų laiškų rinkinyje.³⁵ A. Smetonos ir jo šeimos gyvenimas Jungtinėse Amerikos Valstijose atspindimas per publikuotus S. Smetonienės laiškus³⁶ bei archyvinius dokumentus, saugomus Lietuvos valstybės centriniame archyve A. Smetonos fonde (F. 1686). Ypač vertingos medžiagos apie Prezidento veiklą ir jo šeimos gyvenimą JAV pavyko rasti Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone fonde (F. 656). Rašant apie A. Smetonos veiklą JAV remtasi Juozo Skiriaus ir Juozo Banionio moksliniais tyrimais.³⁷

Knyga gausiai iliustruota įvairius A. Smetonos gyvenimo momentus įamžinusiais vaizdais. Už knygai suteiktas iliustracijas dėkoju Istorinei Lietuvos Respublikos Prezidentūrai Kaune, Nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui, Lietuvos centriniam valstybės archyvui, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui, Marijos ir Jurgio Šlapelių namams-muziejui, Lietuvos nacionaliniam muziejui, Šiaulių „Aušros“ muziejui, Kretingos muziejui, Klivlando lietuvių kultūros dokumentavimo centrui, Jelgavos Gederto Eliaso istorijos ir meno muziejui.

Už leidimą publikuoti iliustracijas iš asmeninių rinkinių ir Smetonų šeimos palikuonių nuotraukų albumų nuoširdžiai ačiū Sigutei Smetonaitei, Vytautui Juliui Smetonai, Jolantai Baltrūnaitei, Peteriui Kuhlmannui, Daivai

31 Audėnas Juozas. *Paskutinis posėdis*. Vilnius: Mintis, 1990.

32 Musteikis Kazys. *Prisiminimų fragmentai*. Vilnius: Mintis, 1989.

33 Urbšys Juozas. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*. Vilnius: Mintis, 1988.

34 *Lietuvos aneksija. 1940 m. dokumentai*. Vilnius: Periodika, 1990.

35 *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944 m.* Sud. Daiva Dapkutė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1999.

36 *Prezidento sargyboje. Leitenanto Povilo Skardžiaus istorija*. Sud. Ingrida Jakubavičienė. Vilnius: Versus aureus, 2017.

37 Skirius Juozas. Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išėvijos pozicija, p. 77–91; Banionis Juozas. Antano Smetonos veikla JAV: Amerikos lietuvių misija ir siekiai atkurti Lietuvos valstybę. *Genocidas ir rezistencija*, 2020, Nr. 1 (47), p. 7–37.

Augustinavičienei, Kentui Robertsonui-Chodakowskiui, Sauliui Žaldokui, Stanislovui Sajauskui, Jonui Skardžiui, Antanui Skaisgiriui, Ramūnui Janulaičiui, Liucijai Kubiliūtei-Brazdilienei, Tomui Taraškevičiui ir kitiems.

Antanas Smetona yra svarbiausia XX a. pirmos pusės Lietuvos istorijos figūra – galima sakyti, ji laiko visą šio laikotarpio istorinį naratyvą. Šis istorinis pasakojimas yra labai svarbus mums visiems, nes esame prasmės praitėje ieškantys žmonės. Istorinį naratyvą nuolat kuriame iš gyvenimo, kultūros ir įvairių patirčių fragmentų, todėl iš esmės tampame pasakojimu apie save, o A. Smetonos vieta ir vaizdinys tame naratyve taip pat kinta.

Kokį kelią teko nueiti A. Smetonai? Ar lengva buvo priimti valstybei svarbius sprendimus? Šie ir daugelis kitų skaitytojams aktualių klausimų yra gvildenami žingsnis po žingsnio einant A. Smetonos gyvenimo keliu ir stojant prie kiekvieno svarbesnio posūkio.

tik iš pareigos, tačiau santykis su Tūbelių šeima buvo labai stiprus ir svarbus, netgi esminis kuriant autoritarinio valdymo sistemą.

Tautai reikalingas stiprus vadas

Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo Prezidentu tapęs A. Smetona imtas vadinti Tautos vadu. Prezidento kaip aukščiausio valstybės vadovo autoritetą reikėjo nuolat stiprinti. Viešajame gyvenime jo autoriteto palaikymui nepakako vien politinės veiklos, todėl imtasi labai plačios viešųjų ryšių kampanijos, kurios tikslas buvo įtikinti piliečius, kad valstybės likimas yra atsakingo ir garbingo elito rankose. Tam puikiai tiko ne tik valstybinės šventės, bet ir įvairių svarbių objektų, tokių kaip tiltai, keliai ir pastatai, atidarymai, taip pat kultūros ir sporto renginiai, teatrų premjeros ir organizacijų suvažiavimai, kuriuose Prezidentas dalyvaudavo kaip garbingiausias svečias.

A. Smetonos ir jo žmonos įsitraukimą į visuomeninį gyvenimą stiprino jų dalyvavimas įvairiose draugijose, labdaros ir paramos akcijose. 1927 m. vasarą Prezidentas A. Smetona, norėdamas geriau suprasti visuomenės nuotaikas ir susipažinti su miestų bei kaimų bendruomenėmis, pradėjo keliones po Lietuvą. Šiose kelionėse jį lydėdavo žmona Sofija, kariuomenės vadovybė, dalis Ministrų kabineto narių, artimi bičiuliai, adjutantas, husarų kapitonas A. Valušis, Prezidentūros kanceliarijos viršininkas ir sekretorius kun. dr. P. Bielskus, mjr. P. Plechavičius, ministrai plk. I. Musteikis ir gen. S. Žukauskas. Miestuose susitikęs su visuomenės veikėjais lietuviais ir lietuvių organizacijomis A. Smetona nepamiršdavo pagerbti ir žydų bendruomenių, nes žydai buvo ano meto gausiausia ir ekonomiškai stipriausia tautinė mažuma. Jie taip pat mielai sveikindavo Prezidentą.

1927 m. liepos 17–19 d. Prezidentas su palyda aplankė Žemaitiją, rugpjūtį viešėjo Aukštaitijoje, o rugsėjį – Kauno apskrities apylinkėse. Laukiant Prezidento kiekvienas miestelis būdavo išpuošiamas, vietos valdžios atstovai, dvasininkai, visuomeninių organizacijų nariai, miestelėnai ir apylinkės ūkininkai surengdavo iškilmingas sutiktuves su orkestrais, specialiai pastatytais

garbės vartais, sveikinimo kalbomis, duona ir druska. Poniai S. Smetonienei įteikdavo gėlių, o Prezidentas A. Smetona į sveikinimus atsakydavo kalba.

Šias keliones detaliai, paminėdamas net ir kurioziškas situacijas, aprašė kartu su Prezidentu vykdavęs J. Tumas-Vaižgantas. Jis teigė: „Aš mačiau, kaip garbingai Antanas Smetona rodos Lietuvos Prezidento rolėje, kaip piliečiai gerbia ir lenkias Valdžios galvai, ir man visai aišku pasidarė – pomazamik božij (Dievo pateptasis – I. J. past.). <...> Smetona geraširdis, lipšnus, vaikučius bučiuoja, su moterėlėmis kalbas <...>.“³⁴⁹ Daugeliui Lietuvos piliečių tai buvo unikali proga iš arti pamatyti Prezidentą, o jo pasirodymas su garbinga svita stiprino teigiamą šalies vadovo įvaizdį.

Labai aktyvi Prezidentui A. Smetonai buvo ir 1928 m. vasara, nes visa Lietuva minėjo nepriklausomybės dešimtmetį. Vyko įvairūs renginiai, buvo statomi paminklai, į kurių atidarymo iškilmes dažnai kviestas ir Prezidentas. Be to, Kaunas intensyviai ruošėsi Dainų šventei. 1928 m. liepos 1–2 d. P. Vileišio aikštėje antrojoje Dainų šventėje apsilankė apie 100 tūkst. žiūrovų, dalyvavo apie 6 000 dainininkų ir 92 chorai, programoje nuskambėjo 21 kūrinys. Prezidentas su žmona taip pat dalyvavo šiame renginyje.

1928 m. vasarą į Lietuvą iš JAV atvyko keletas didelių organizuotų grupių, norinčių pamatyti, kaip per dešimt nepriklausomybės metų pasikeitė šalis. Liepos 2 d. Prezidentūroje vyko priėmimas, skirtas Lietuvą aplankiusiems Amerikos ir Latvijos lietuviams. A. Smetona su žmona šiltai priėmė tautiečius iš užsienio, pavaišino juos arbata. Kaip teigė dalyvavęs žurnalistas, „priėmimo nuoširdumas momentaliai užkariavo visų atsilankiusių svečių širdis. Svečiai buvo apdovanoti Lietuvos Nepriklausomybės 10-mečio medaliais, kuriuos įteikė Prezidentas ir ponia prezidentienė.“³⁵⁰

Tačiau kartais nutikdavo situacijų, kai Prezidentas negalėdavo atvykti į renginį dėl ligos. Tokia situacija susiklostė 1928 m. gruodžio 8 d., kai Prezidentas A. Smetona turėjo dalyvauti nepriklausomybės dešimtmečio proga pastatytų Lietuvos banko rūmų Kaune atidarymo ceremonijoje. Neoklasicizmo stiliaus Lietuvos banko rūmai, apie 6 000 m² ploto, buvo pastatyti pagal architekto Mykolo Songailos projektą. Pastato interjerą puošė prabangūs

349 1927 07 25 J. Tumo-Vaižganto laiškas P. Klimui. *Vaižgantas. Laiškai Klimams*, p. 137.

350 J. E. R. prezidentas priėmė svečius iš Amerikos ir Latvijos. *Lietuvos aidas*, 1928 07 03, Nr. 122, p. 2.

šviestuvai ir įvairių stilių baldai. Statyba užtruko net ketverius metus, pastatas turėjo tapti laikinosios sostinės puošmena. Prezidentas, turėjęs pasakyti sveikinimo kalbą, susirgo, tačiau renginį išgelbėjo į iškilmes atvykusi S. Smetonienė. Ji perkirpo simbolinę juostelę, o prelatas Jonas Mačiulis-Maironis pašventino rūmus.

Jau nuo 1927 m. tapo įprasta Prezidento A. Smetonos vardą suteikti Lietuvai reikšmingiems objektams. Pirmą kartą pavadinimas „Prezidentas Smetona“ buvo suteiktas Lietuvos įsigytam kariniam laivui. 1928 m. rugpjūčio 10 d., savo gimimo dieną, Prezidentas buvo pakviestas atidaryti moderniausią gelžbetoninį tiltą per Mūšos upę netoli Ustukių. Tiltas taip pat gavo pavadinimą „Antanas Smetona“. Ceremonijos metu Prezidentas, stovėdamas prie pat tilto pastatytoje laikinoje tribūnoje, pasakė kalbą ir perkirpo juostelę.³⁵¹

Lietuva modernėjo, kasmet buvo atidaroma naujų tiltų, mokyklų ir svarbių valstybei pastatų. Naujos infrastruktūros objektų atidarymo renginių, kuriuose dalyvaudavo Prezidentas A. Smetona, kasmet būdavo po kelis. A. Smetonai savimeilę glostė būtent tie objektai, kurių statybą buvo inicijavęs jis pats. Tokiais atvejais vietos gyventojai jam išreikšdavo dar daugiau padėkos ir pagarbos. Vienas tokių objektų buvo Dubingių tiltas.

1933 m. pabaigoje 87 m ilgio tiltas sujungė Giedraičių kelią su Dubingių bažnytkaimiu, kurį iš trijų pusių supa ilgiausias Lietuvoje Asvejos, arba Dubingių, ežeras. Į iškilmes atvyko Prezidentas, lydimas ministrų ir kitų svečių. Remiantis Dubingiuose užfiksuota informacija, 1933 m. birželio 5 d. neoficialiai į Dubingius atvykusiam Prezidentui vietiniai skundėsi sudėtingu susisiekimu: iš miestelio buvo galima persikelti tik privačių asmenų valdomu keltu, o tai labai nepatogu. Ekscelencija rūpestingai išklause dubingėnų skundus ir pažadėjo pastatyti tiltą per Dubingių ežerą.³⁵² Visgi tikroji priežastis, kodėl Dubingiuose buvo pastatytas tiltas, susijusi su kitais asmenimis: Daguose dirbo A. Smetonos ir V. Mirono artimas bičiulis kun. Kazimieras Ribikauskas. Norėdami aplankyti bičiulį jie ne tik patys patyrė susisiekimą

351 Švedarauskas Stanislovas. Ustukių tilto statybos istorija 1920–1928 m. *Šiaurietiški atsivėrimai: Pasvalio krašto istorijos ir kultūros žurnalas*, 2008, Nr. 2, p. 31.

352 Respublikos Prezidentas Dubingiuose. *Karys*, 1934 06 13, Nr. 24, p. 466.

nepatogumų, bet ir iš klebono sužinojo, kad valdžios autoritetas vietos žmonių akyse padidėtų, jei Lietuva pasirūpintų naujo tilto statyba.

Tilto statyba buvo finansuojama ne tik iš valstybės biudžeto, bet ir vietos savivaldos lėšomis, be to, savo darbu prisidėjo ir vietos gyventojai, tačiau atidarymo kalbose nuolat akcentuotas tik Prezidento A. Smetonos nuopelnas. Tai puikiai iliustruoja Dubingių tilto atidarymo metu pasakytos sveikinimo kalbos. To meto spaudoje rašyta: „Pašventinęs naująjį tiltą Dubingių klebonas kun. K. Ribikauskas kreipėsi į Tautos vadą šiais žodžiais: „Lietuvos vadas Steponas Batoras prie Dubingių ežero kartą užėjo ant sunkiai pereinamų pelkių. Reikalo verčiamas ir žmonių prašomas, jis liepė padaryti per jį pylimą, kuris ir šiandien dar vadinamas jo vardu. Ir Tautos vadas panašiai pasielgė: keliaudamas per šias apylinkes ir matydamas žmonių vargą dėl susiekimo stokos, jis liepė pastatyti šį tiltą. Savo darbais Lietuvos labai įamžinsi savo vardą! Tepadedo aukščiausias Dievas, mūsų garbingam vadui ilgus metus vadovauti! Valio mūsų Vadas!“³⁵³

Atsakydamas Prezidentas kreipėsi į dubingėnus: „Mano insakymu, susisiekimo ministro rūpesčiu, valstybės lėšomis jums, mieli dubingėnai, pastatytas per ežerą tiltas. Tai jums mūsų tautos dovana. Šis tiltas yra ženklas, kad jūsų butis yra labai artima vyriausybei. Ir kaip ji nebus artima? Dubingių apylinkė laisvosios Lietuvos pakraštyje, Kaunas toli, o Vilniaus sostinė arti, bet per užburtą ribą negalima susiekti su juo, nei su broliais tautiečiais. Tik tamsią naktį Vilniaus žiburiai nušviečia jūsų viltį, kad taip negalima palikti amžinai. Atjaučiu jūsų liūdesį, kad tie keliai ir tie takai, kuriais seniau vaikščiodavote, nusilenktų stebuklingajam Aušros Vartų paveikslui ir pamatytų Gedimino pilies kalną, šiandien yra atkirsti ir sukliudyti. Tokia tragiška jūsų butis dar labiau didina mūsų ilgesį, mūsų norą atgauti Vilnių, kur mūsų protėviai senovėje steigė valdžią, mokėjusią sukurti galingą didžią valstybę nuo Baltijos ligi Juodųjų Jūrių... <...> Mano žodis, dubingėnai, gal jus ne visus pasiekia, bet šis mano atsilankymas jūsų gražiame krašte yra liudytojas, kad jūsų gerovė rūpi man, rūpi ir visai valdžiai. Aš noriu, kad šis mano atsilankymas liktų Jums geriausias atsiminimas, kad jūsų viltis taptų

stipresnė. Reikia tikėtis pagalbos iš vyriausybės, bet dar daugiau reikia patiems dirbti, patiems savo reikalais rūpintis. Darbas, rimtas darbas, tegali išvesti iš sunkaus vargo. Tilto šventinimo proga atvykau jūsų padrašinti. Šiandien visame pasaulyje sunku gyventi, dėl to ir Lietuvoje nėra lengvas gyvenimas. Bet ir nuo mūsų pačių jis pareina lengvesnis padaryti, geriau, kultūringiau tvarkant savo ūkius. Dirbkite, o vyriausybė, kiek galėdama, jums padeda ir toliau padės.³⁵⁴ Galima sakyti, kad Dubingių tilto atidarymo iškilmės vyko pagal klasikinį scenarijų.

Renginių gausa ypač išsiskyrė 1930 m., kai visa Lietuva minėjo Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Vytauto 500-ąsias mirties metines. Pasak Giedriaus Viliūno, Vytauto Didžiojo kultas nėra tarpukario lietuvių visuomenės veikėjų išradimas – Lietuvoje jis buvo didvyris jau nuo XV amžiaus. Be to, XIX ir XX a. sandūroje romantinėje tautinėje mitologijoje Vytautui buvo teikiamas išskirtinis valstybės reprezentavimo vaidmuo, o Vytauto reikšmė dar labiau išaugo konfrontacijos su lenkais kontekste.³⁵⁵

Lietuvių politinės simbolikos plėtojimą neabejotinai veikė ir kitų moderniosios Europos tautų bei analogiškai valdovų-įkūrėjų kulto pavyzdžiai. Rengdamiesi Vytauto Didžiojo metams Vyriausiojo Vytauto Didžiojo komiteto nariai domėjosi čekų valdovo šv. Václavo tūkstantmečio jubiliejaus minėjimu, kuris buvo švenčiamas 1929 metais. Komitetas, siekdamas sužinoti daugiau apie šį renginį, delegavo į Čekoslovakijos ambasadą prof. Eduardą Volterį. Iki 1929 m. grožinės ir istorinės literatūros tekstuose populiariausi lietuvių herojai buvo Mindaugo pirmtakas Šarūnas ir Vytauto Didžiojo varžovas Skirgaila, bet ne pats Vytautas. Esminis lūžis įvyko priartėjus 1930 m., kai turėjo būti minimos Vytauto Didžiojo 500-osios mirties metinės.³⁵⁶

Vytauto Didžiojo (1350–1430) asmenybė lietuvių kultūrinėje atmintyje tarpukariu buvo asocijuojama su jo laikų Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste kaip ryškiausiu istorinio Lietuvos valstybingumo galybės pavyzdžiu. A. Smetonos politinis režimas vylėsi pasinaudoti Vytauto Didžiojo kultūrinės atminties

354 Ten pat.

355 Viliūnas Giedrius. Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje. *Lietuvių atgimimo studijos*, t. 17, 2001, p. 71.

356 Ten pat.

potencialu, kad sustiprintų savo valdžią. Šio Lietuvos didžiojo kunigaikščio atminimo puoselėjimą dar suaktualino jo palaidojimas Vilniuje. Pasak Dangiro Mačiulio, idėją paminėti Vytauto Didžiojo mirties sukaktį pasiūlė tautiškai angažuotas Lietuvos politinis ir kultūrinis elitas. Apie valdžios dėmesį šiam jubiliejui liudijo ne tik oficiali komiteto sudėtis ir darbo vietai pasirinktas Valstybės Tarybos pastatas, bet ir tai, kad Prezidentas A. Smetona tapo komiteto garbės pirmininku, o S. Smetonienė – šio komiteto fondo globėja. Svarbiausiais kampanijos dalyviais tapo provyriausybinės tautiškosios organizacijos, tokios kaip Lietuvių tautininkų sąjunga, Lietuvos tautinio jaunimo sąjunga „Jaunoji Lietuva“, Vilniui vaduoti sąjunga, Lietuvos šaulių sąjunga ir Lietuvių tautininkų mokytojų sąjunga.³⁵⁷

Ištisus metus Lietuvoje vyko jubiliejiniai renginiai, o Vytauto Didžiojo paveikslas keliavo po miestelius ir kaimus, kur buvo organizuojamos iškilmės. Ši kampanija turėjo stiprinti Prezidento A. Smetonos autoritetą ir padėti įtvirtinti Tautos vado kultą, todėl dažname renginyje Vytauto Didžiojo atvaizdas buvo nešamas kartu su Prezidento portretu.

Tautos vado įvaizdžiui dar labiau stiprinti pasitarnavo 1934 m. visoje Lietuvoje plačiai švęstas A. Smetonos jubiliejus. Tuo metu Prezidentas A. Smetona buvo savo valdžios zenite, todėl jo 60–metis tapo neeiline švente. Kadangi 1925 m. Prezidentas Aleksandras Stulginskis nešventė 40–mečio, o 1926 m. Prezidento Kazio Griniaus 60–metis, galima sakyti, neįvyko dėl organizuoto karinio valstybės perversmo, A. Smetonos jubiliejus vertė valdžios atstovus parodyti išmonę bei organizacinius gebėjimus, pagerbiant šalies vadovą kaip pridera. Nuo XX a. 4 deš. pradžios tautininkų varoma stipri tautinė propaganda kvietė piliečius valstybinių švenčių metu susitelkti ir atiduoti pagarbą Tėvynei bei jos didvyriams, todėl Prezidento jubiliejus turėjo tapti dar viena patriotine akcija.

Tikrasis A. Smetonos gimtadienis buvo liepos 28 d. (tokia data pagal senąjį Julijaus kalendorių įrašyta krikšto dokumentuose), tačiau Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečių okupacinei valdžiai Lietuvoje įvedus vakarietišką Grigaliaus kalendorių, kuris nuo senojo skyrėsi 13 dienų, A. Smetona

357 Mačiulis Dangiras. Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje. *Inter-studia humanitatis: Propagandos virsmai ir nekintamumas: tarpdisciplininis požūris*, 2009, Nr. 9, p. 130.

turėjo perskaičiuoti savo gimimo datą. Taip jis naujuose dokumentuose pradėjo rašyti, kad gimė 1874 m. rugpjūčio 10 dieną.

Masinėms šventėms ši data nebuvo palanki, nes tautininkai turėjo karčios patirties, kad valstybinės šventės sutapimas su rugiapjūte ir katalikams svarbia Žoline gali baigtis fiasko. Taip nutiko 1929 m. rengiant Tautos šventę. Anksčiau ji būdavo švenčiama Steigiamojo Seimo susirinkimo dieną, gegužės 15-ąją, tačiau tais metais nukelta į rugpjūčio 15 d., kuri sutapo su Žoline. Kaune Tautos šventė švęsta labai iškilmingai – Karo muziejaus sodelyje susirinko daugybė žmonių ir organizacijų su vėliavomis, atvyko diplomatinis korpusas, Vyriausybės vadovai ir aukštieji karininkai, tačiau buvo akivaizdu, kad masiško trūksta, nes minios katalikų suplūdo į bažnyčias.

Pasimokę iš klaidos tautininkai Tautos šventei nustatė naują datą – rugsėjo 8 d., kuri žymėjo Vytauto Didžiojo karūnavimui skirtą dieną. Ši diena sutapo su Šiline, tačiau ši katalikiška šventė nebuvo tokia populiari kaip Žolinė. Pirmiausia buvo sudarytas Prezidento A. Smetonos jubiliejaus organizacinis komitetas, kuris turėjo koordinuoti renginius visoje Lietuvoje. Istoriografijoje ir amžininkų atsiminimuose neteko aptikti liudijimų, kad A. Smetonai būtų nepatikusi mintis surengti iškilmes ar kad jis būtų siūlęs jų neorganizuoti. Prezidentui mandagiai padėkojus už parodytą pagarbą jo asmeniui ir garbiam amžiui, jubiliejaus renginių organizatoriai gavo signalą, kad jubilias tikisi gražios šventės.

1934 m. rugsėjo 8–10 d. visoje Lietuvoje vyko Prezidento A. Smetonos 60-mečio renginiai. Kaunas pradėjo ruoštis jubiliejui dar rugsėjo 7 dieną. Išvakarėse knygynuose pritrūko A. Smetonos portretų. Ant namų sienų ir vartų buvo segami vainikai ir elektros lempučių girliandos su inicialais A. S. ir skaičiumi 60. Įstaigų balkonus ir langus puošė Prezidento portretai. Svarbiausios iškilmės turėjo vykti P. Vileišio aikštėje, tad ten pastatyti įspūdingi vartai ir puošni tribūna.

Renginiai prasidėjo rugsėjo 8 d., šeštadienį. Pirmiausia iškeltos tautinės vėliavos ir pagerbti žuvusieji už tautos laisvę. 20 val. nuo Karo muziejaus iki Prezidentūros nusidriekė didžiulė eiseną su deglais: žygiavo kariuomenės, šaulių, skautų atstovai. Rugsėjo 9 d. Kauno arkikatedroje buvo laikomos šv. Mišios už Tautos vadą, kuriose dalyvavo Prezidentas A. Smetona, Vyriausybės

nariai ir diplomatai. 11 val. į P. Vileišio aikštę suplaukė įvairių organizacijų vėliavos ir Kauno įgulos daliniai. Garbės tribūnoje jubiliasas pasakė kalbą: „Ne vienas lietuvis, ne viena lietuvė, susilaukė šešių dešimtų metų, yra buvę gražiu ir geru žodžiu minimi už tai, kad savo darbais buvo nusipelnę savo tautai. Ir man tenka tokio amžiaus slenkstį žengiant patirti labai daug pagarbos. Nuo Palangos iki Klaipėdos pajūrio ligi laisvosios Lietuvos užburtųjų ribų pietuose, per visą mūsų kraštą, tvarkinga visuomenė, iškilmingai susitelkusi, apvaikščioja įvairiais būdais mano, kaip valstybės vado, šešių dešimtų metų sukaktį, pagerbia mano asmenyje tą, kuris atstovauja mūsų tautai.“³⁵⁸

Renginiai tęsėsi ir sekmadienį: daugelio Lietuvos miestų ir miestelių salėse 13 val. vyko paskaitos, deklamacijos, koncertai. Ne vieno miesto gatvė ar gražesnė aikštė gavo Tautos vado Antano Smetonos vardą, buvo pasodinta dešimtys A. Smetonai skirtų ąžuoliukų. Kulautuvoje Prezidento 60-mečio proga buvo atidengtas paminklas, o Kaune, Panemunėje, iškilmingai atidaryta Lietuvos Prezidento Antano Smetonos alėja. Šventinius renginius vainikavo masinis Kauno miesto mokinių sveikinimas. Vakare įvyko iškilmingas posėdis Valstybės teatre, kuriame teatro artistai atliko poeto Kazio Binkio poemą „Užugirio pasaka“, suderintą su lietuvių liaudies dainomis. Renginyje nuskambėjo dešimtytys oficialių sveikinimo kalbų, jas vainikavo valstybės himnas ir didžiausios ovacijos jubiliatui. Rugsėjo 10 d., pirmadienį, į Prezidentūros kiemelį sugužėjo 10 tūkst. mokinių. Jubiliejiniai renginiai baigėsi 17 val. vėliavų nuleidimu.

Vyriausybės nariai, svarbiausių valstybinių institucijų vadovai, užsienio šalių atstovai, įvairios visuomeninės organizacijos, studentų korporacijos, miestų ir miestelių bendruomenės siuntė dovanas į Prezidentūrą. Išlikusios Prezidentui skirtos dovanos, sveikinimo atvirukai ir albumai liudija, kiek šilumos, pagarbos ir originalumo piliečiai parodė savo valstybės vadovui. Dovanų buvo tiek daug ir jos tokios originalios, kad po jubiliejaus Prezidentūroje buvo įrengtas atskiras kambarėlis, pavadintas Prezidentui dovanotų daiktų muziejumi.

Prezidentas sulaukė išties solidžių dovanų. Lietuvių tautininkų sąjungos nariai padovanojo žemės sklypą Užugiryje, o Kauno miesto taryba – 4 061 m² žemės sklypą Kaune, Maironio ir Uosto Kranto gatvių kampe. Izidorius Kisinas parengė, o Švietimo ministerija išleido A. Smetonos bibliografiją ir biobibliografiją, „Pažangos“ bendrovė išleido A. Smetonos proginių kalbų ir straipsnių rinkinį „Pasakyta parašyta“. O kur dar įvairaus dydžio gintaro gabalai, medžio drožiniai, paveikslai ir Prezidento portretai...

Lietuvių tautininkų sąjungos dovana išpildė A. Smetonos svajonę. Artimiausi bičiuliai žinojo, kad Prezidentas labai ilgisi savo tėviškės, Užulėnio kaimo Ukmergės apskrityje, ir atgaivos ieško gamtoje, prie ežero ar miške. Tuo metu daugelis prakutusių Lietuvos kariuomenės generolų ir ministrų jau buvo įsigiję nugyventus dvarus ir mielai kviesdavo Prezidentą su žmona pasisvečiuoti. Veikiausiai vieno tokių apsilankymų metu A. Smetona galėjo prasitarti apie norą įsikurti panašiam ūkyje savo gimtinėje. Svarstant, kokią dovaną Prezidentui galėtų įteikti Lietuvių tautininkų sąjunga, buvo nutarta išleisti specialius Dovanos ženklus, kurių vienas kainavo 5 litus. Juos platinant surinkta didelė pinigų suma, už kurią 1935 m. A. Smetona nusipirko 80 ha žemės. Didžiausią sklypo dalį sudarė buvęs Lėno palivarkas, įsigytas iš Taujėnų dvaro savininko kunigaikščio Konstantino Radvilos. Kita žemė buvo išpirkta iš Lėno bažnyčios, Užulėnio mokyklos ir naujakurių. Dar 25 ha miško A. Smetona gavo iš valstybės kaip Nepriklausomybės Akto signataras. Sujungus visus sklypus susidarė 110,2 ha turinti valda, pavadinta Užugirio kiemu. Svarbu, kad dovanotas sklypas buvo vos per vieną kilometrą nuo A. Smetonos gimtųjų namų ir visai šalia vaikystėje pamėgto Lėno ežero.

Ypač originali dovana Prezidentui buvo patriotinio jaunimo sąjungos „Jaunoji Lietuva“ sporto organizacijos surengta estafetė per Lietuvą, kuri savo mastu buvo pirmoji ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Europoje. Estafetės dalyviai turėjo atnešti Prezidentui į Kauną po saują žemės iš vienuolikos Lietuvos pasienio vietovių: Skuodo, Laižuvos, Žagarės, Naujojo Radviliškio, Pasubačiaus, Smėlinės (už Zarasų), Skirmuntiškės (už Vievio), Merkinės, Kapčiamiesčio, Kybartų ir Palangos. Visos estafetės ilgis sudarė 2 129 km, joje dalyvavo 1 064 sportininkai, kurie bėgo po 2 km ir perdavinėjo vienas kitam žemių saują. Estafetė prasidėjo 1934 m. rugsėjo 8 d., o Kauną bėgikai

pasiekė rugėjo 9 d. vakare. Visuomenė su dideliu susidomėjimu stebėjo bėgimą visose maršruto atkarpose. Pirma žemės sauja iš Klaipėdos Kauną pasiekė 17.30 val., o paskutinė iš Kybartų – 18.55 val.³⁵⁹ Žemės saujelės simbolizavo viso krašto prisirišimą prie Tautos vado ir buvo subertos į specialiai pagamintą dėžutę, kuri ir buvo įteikta Prezidentui.

Kaip vertinti Prezidento jubiliejų? Ar visuotinis jo minėjimas rodo stiprų Tautos vado kultą, ar kur kas didesnę nei šiandien Prezidento autoritetą? Didelė dalis visuomenės anuomet labiau pasitikėjo tvirta valdžia, o ne demokratija. Be to, savo kailiu Rusijos imperijos priespaudos ir Pirmojo pasaulinio karo metais buvo patyrusi, kad valdžią privalu gerbti. Valstybės vadovų jubiliejai būdavo plačiai minimi ir kitose Europos šalyse, kur naujųjų tautinių valstybių kūrėjams teko itin svarbus vaidmuo vienijant neseniai atsiradusių respublikų visuomenes. Pasak čekų istoriko Lubošo Šveco, tautos vadovai, nulėmę naujųjų tautinių valstybių atsiradimą po Pirmojo pasaulinio karo, tapo valstybinio kulto objektais, nes buvo glaudžiai susiję su dar gana trapiu šių šalių valstybingumu. Šis kultas, kurio esminė dalis – publicistikoje, atsiminimuose ir istorikų darbuose primenami išskirtiniai tautos vado nuopelnai kovojant už valstybę ir jos išlikimą, tapo neatsiejama naujosios valstybinės ideologijos dalimi ir valstybės bei jos vadovybės legitimavimo priemone. Taip pat svarbu paminėti, kad didelę įtaką naujų respublikų santvarkai turėjo monarchinė tradicija, kurią naujosios valstybės transformavo.³⁶⁰

Taigi ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse tautos vadų gimtadieniai tapo gera proga priminti jų nuopelnus, o asmeninių sukakčių svarba ir minėjimo būdas beveik nesiskyrė nuo valstybinių švenčių. Valstybės veikėjų jubiliejams rengiamos iškilmės buvo skirtos pirmiausia savai visuomenei, tačiau atliko ir reprezentacinę funkciją užsienyje. Galima sutikti su L. Šveco teiginiu, kad valstybės vadovo jubiliejus tapdavo valstybinės ideologijos ir kulto dalimi net ir tada, kai vadovas nebuvo linkęs į autoritariškumą. Tai iliustruoja 1930 m.

359 Tautos Vado garbei surengta estafetė puikiai pavyko. *Lietuvos aidas*, 1934 09 10, Nr. 205, p. 10.

360 Švec Luboš. Prezidentas Antanas Smetona ir jo režimas ketvintojo dešimtmečio pirmosios pusės Čekoslovakijos publicistikos ir diplomatijos akimis. Čekai, lietuviai ir Vidurio Europos vektorius jų modernioje istorijoje. *Studia Territorialia Supplementum*, t. 2, 2011, Nr. 1, p. 234.

Čekoslovakijoje ir kitose šalyse plačiai paminėta Prezidento Tomašo Garigo Masariko (Tomaš Garrigue Masaryk) 80-mečio sukaktis.³⁶¹

Prezidentas A. Smetona sulaukė daug sveikinimo telegramų iš užsienio šalių vadovų. Nė vienas kitas tarpukario valstybės tarnautojas negalėjo pasigirti tokiu visuomenės dėmesiu. Pirmieji Tautos vado garbinimo ženklai pasirodė dar 1927 m., tačiau kryptinga įvaizdžio formavimo politika pradėta vykdyti 1929 metais. Tuomet imta raginti visuomenę rodyti kuo daugiau pagarbos ženklų Tautos vadui. Šalies oficiozas „Lietuvos aidas“ rašė: „Tautininkų ideologijos žmonės, nekęsdami anarchijos ir gerbdami tvarką bei gražias tradicijas, visada labiau už kitus pripažino ir gerbė autoritetus. Autoritetai turi didelės reikšmės įvairiose gyvenimo šakose. <...> Gerbdami ir labai vertindami autoritetus tautininkai tačiau pripažįsta autoritetais ne burtų traukimu pastatytus stabus, temokančius gražiai pakalbėti ir miniai įvairiais pažadais įsiteikti demagogus, bet tik žmones, kurie savo autoritetą yra iškėlę realiai nuveiktais gražiais ir dideliais d a r b a i s (išskirta tekste – I. J. past.). Šia prasme didžiausias Lietuvoje autoritetas, jau pradėdant prieškariniais laikais, be abejo, yra p. Antanas Smetona, kuris visai teisingai ir užpelnytai yra vadinamas mūsų tautos vadu.“³⁶²

Konstatavus, kad A. Smetona pelnytai vadinamas Tautos vadu, akcentuota, jog pagarba valstybei turi prasidėti nuo pagarbos Prezidentui: „Tautos Vado ir Respublikos Prezidento asmenyje pagerbiamas ne tik valstybės valdžios autoritetas, bet tuo pačiu yra pareiškama ir savo tautinės valstybės bei tautos meilė. <...> Todėl į visą Valstybės Vado pagerbimą reikia žiūrėti ne tik kaip į pagerbimą viršūnėje stovinčio ir daug nusipelnusio asmens, į tai reikia žiūrėti sykiu ir kaip į pagerbimą valstybės valdžios, jos tvarkos ir jos siekimų.“³⁶³

Ši politika buvo tęsiama ir vėliau, todėl 1932 m. publikacijose, skirtose dar vienai neoficialiai valstybinei šventei – Antaninėms, randame panašių tendencijų: „Graži tradicija, kada tam tikromis progomis tauta itin pagerbia vyriausią savo Vadą, kada pirmasis valstybės vairininkas ypatingai

361 Ten pat.

362 Pripažintas autoritetas. *Lietuvos aidas*, 1929 06 14, Nr. 132, p. 1.

363 Ten pat.